

MONOGRAFIOIDEN JA ARTIKKELIKOKOELMIEN AVOIMUUDEN KEHITYS SUOMEN YLIOPISTOISSA 2017–2019

Kotimainen tieteellisten monografioiden ja kokoomateosten julkaisukulttuuri on huomattavasti ulkomaita avoimempaa. Avoimuuden kehitys ei kuitenkaan ole riittävän nopeaa ilman avoimuutta edistäviä kansallisia toimenpiteitä. Erityisesti tieteellisten monografioiden avoimuuden mahdollistaminen vaatii laajaa yhteistyötä.

Johdanto

Suomen avoimen tieteen ja tutkimuksen julistus 2020–2025 määrittää yhdeksi strategiseksi päämääräkseen kaikkien tutkimusjulkaisujen välittömän avoimuuden (Avoimen tieteen ja tutkimuksen julistus 2020–2025, 3). Tutkimusjulkaisujen avoimen saatavuuden kansallisesta linjauksesta on kuitenkin vielä toistaiseksi rajattu kokonaan ulos tieteellisten monografioiden ja kokoomateosten avoimuuslinjaukset. Näiden Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuluokituksiin C ja A3 kuuluvien julkaisujen osalinjaukseen liittyvä työ on tarkoitus aloittaa vielä vuoden 2020 aikana, mutta toistaiseksi tätä työtä ei ole vielä kunnolla saatu käyntiin. Tieteellisten kirjojen avoimuusvaatimukseen liittyvä kehitys on kulkenut kansainvälisestikin kovin hitaasti ja niinpä esimerkiksi tutkimusrahoittajien yhteinen Coalition S on vielä toistaiseksi rajannut Plan S -periaatteissaan monografiat ja artikkelikokoelmat pois vaatimuslistaltaan (Plan S, Principles and Implementation).

Koska monografioihin ja artikkelikokoelmiin liittyvä linjaukset edellyttää näiden julkaisutyyppien avoimuuteen liittyvän nykytilanteen ja viime aikaisen kehityksen ymmärtämistä, tarkastelen seuraavassa Suomessa ja ulkomailla julkaistujen vertaisarvioitujen monografia-julkaisujen sekä artikkelikokoelmien avoimuuden kehitystä vuosina 2017–2019. Tutkimuksen kohteena ovat OKM-julkaisutiedonkeruun julkaisuluokat **A3** (kirjan tai muun kokoomateoksen osa) ja **C** (tieteelliset kirjat). Kotimaisten tieteellisten kirjojen osalta tarkastelen myös erikseen luokan **C** alaluokat **C1** (kustannettu tieteellinen erillisteos) sekä **C2** (toimitettu kirja, kokoomateos, konferenssijulkaisu tai lehden erikoisnumero). Olen rajannut tarkastelun Suomen yliopistoihin affiliiituneiden tutkijoiden julkaisuihin eli olen käyttänyt tässä lähteenä toimivassa Juuli.fi-portaalissa organisaatorajaus-ta ”Yliopisto”.

Koska tarkoituksena on kuvata nimenomaan avoimuuden nykytilannetta ja viimeaikaista kehitystä, olen

rajannut tarkastelun koskemaan kolme viime vuotta. Kovin paljon pitemmälle historiaan menevän tarkastelun estää myös osaltaan luotettavien tietojen puute, sillä suomalaisen tieteellisen julkaisutoiminnan suhteellisen luotettavan tietojen keruun voidaan katsoa alkavan vuodesta 2015 ja nykyvuotoisen julkaisujen avoimuuden määrittelyn osalta vasta vuodesta 2016 alkaen. (Ilva 2017, 54, Ilva 2017b ja Olsbo 2017.)

Aiempi tutkimus ja muuttuva avoimuus

Jyrki Ilva on useissa katsauksissaan ja esitelmissään tuonut esille suomalaisen tieteellisen julkaisemisen avoimuuden kehitystä. Osassa raporttejaan hän on myös tarkastellut monografiajulkaisemisen avoimuutta. Ilvan julkaisuista käy hyvin ilmi tarkastelun sen hetkinen avoimuuden tilanne. Vertaamalla Ilvan ajankohtaistarkastuksia tähän nyt käsillä olevaan tarkasteluun, voi helposti havaita, että julkaisujen avoimuus on alati kehittyvä ja muuttuva suure.

Julkaisujen avoimuus saattaa muuttua ajan myötä; julkaisuja avataan kustantajan toimesta avoimesti saataville, julkaisuja rinnakkaistallennetaan vielä vuosia niiden julkaisuajankohdan jälkeen, avoimuustietojen myöhempi tarkastelu saattaa myös muuttaa aiemmin virheellistä avoimuuden määrittystä. Esimerkkinä mainittakoon julkaisuluokan A3 julkaisut vuodelta 2017, joiden avoimuusaste Ilvan (2018) tarkastelussa 28.8.2018 oli n. 18 %. Nyt 30.6.2020 vastaavan julkaisujoukon, siis vuonna

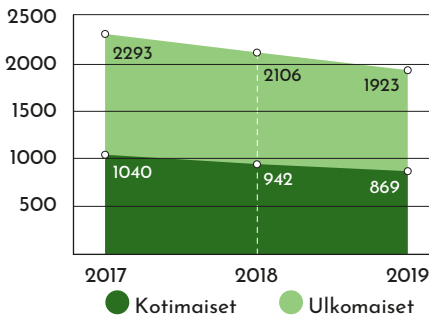
2017 julkaistujen A3 luokan julkaisujen avoimuusaste on jo 29 %. Nousua on siis vajaassa kahdessa vuodessa tapahtunut yli 10 prosenttiyksikköä.

Julkaisuluokka A3, kirjan tai muun kokoomateoksen osa

Julkaisumäärät

Olen tässä tarkastelussa jakanut julkaisut niiden julkaisumaan mukaan kotimaisiin ja ulkomailla julkaistuihin, koska tarkoituksena on ollut tarkastella erityisesti kotimaisen julkaisutoiminnan avoimuutta ja verrata sitä ulkomaisten kustantajien julkaisujen avoimuuteen.

Sekä kotimaisten että ulkomailla julkaistujen A3-artikkelien määrä on ollut tasaisessa laskussa viimeiset kolme vuotta. Kotimaassa julkaistujen A3-artikkelien määrä on laskenut vuodesta 2017 vuoteen 2019 noin 16 %, eli vuonna 2019 Suomen yliopistojen tutkijat julkaisivat Suomessa n. 170 kokoomateosartikkelia vähemmän kuin vuonna 2017. Ulkomailla julkaistujen artikkelien määrän laskusuunta on hyvin samanlainen. Vuonna 2019 suomalaiset tutkijat kirjoittivat noin 16 % vähemmän artikkeleita ulkomaisiin kokoomateoksiin, kuin vuonna 2017. On toki huomattava, että vuoden 2019 julkaisutietoja täydennetään vielä ja julkaisujen kokonaismäärä saattaa vielä hieman nousta.

Kuvio 1. A3-artikkelien määrän kehitys Suomen yliopistoissa 2017–2019. Lähde: juuli.fi 30.6.2020.

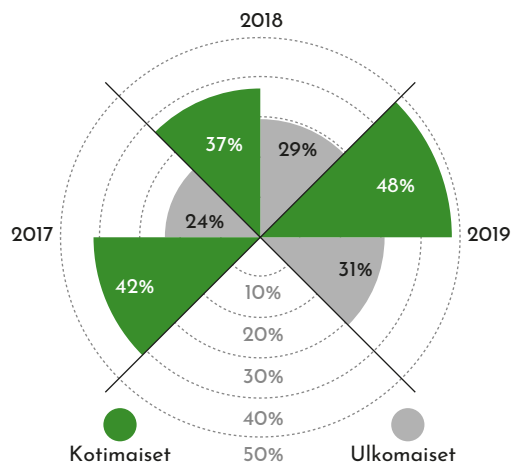
A3-julkaisujen avoimuus sen sijaan selkeässä kasvussa. On mielenkiintoista huomata, että kotimaisten A3-artikkelien avoimuus on huomattavasti ulkomaisia korkeammalla tasolla. Vuoden 2019 julkaisujen osalta ero on merkittävä kotimaisten julkaisujen avoimuuden hyväksi. Kotimaisten artikkelien yli 47% avoimuutta ei voi pitää kovinkaan huonona tuloksena.

Kuviossa 2 on kuvattu kotimaisten ja ulkomaisten A3-julkaisujen avoimuuden kehitys vuosina 2017–2019.

OKM-julkaisutiedonkeruu ja siten myös Juuli-portaali määrittää julkaisuille kolme avoimuuden toteutus tapaa: julkaisu voi olla julkaistu alun perin avoimessa julkaisukanava (**avoim julkaisukanava**), julkaisu voi olla **avoim muulla tavoin** eli käytännössä joko erikseen ostettu avoimeksi tai muuten avattu vain osin avoimessa julkaisukanavassa tai kolmanneksi julkaisu voi olla avattu **rinnakkaistallentamalla** se avoimeen julkaisuarkistoon. On huomioitava, että rinnakkaistal-

lennuksen osalta tässä ei oteta kantaa siihen, onko julkaisu juuri tarkastelu hetkellä avoimesti kaikkien saatavilla vai onko julkaisun avoimuuteen liittyvä embargo eli julkaisuviive edelleen voimassa.

Avoimuuden rakentumisen kannalta on keskeistä tarkentaa rinnakkais-talletettujen julkaisujen osajoukkoa niin, että siitä voidaan erottaa ne julkaisut, jotka on saatettu avoimeksi vain ja ainoastaan rinnakkaistallentamalla. Suomessa tätä julkaisujen avoimuutta lisäävää rinnakkaistallennuksen osajoukkoa on alettu nimittää rinnakkaistallennus+ tai green+ -termeillä. Näin tietyn julkaisujoukon green+ -prosenttiosuus tarkoittaa siis rinnakkaistallennettujen julkaisujen sitä osuutta, joka kasvattaa avoimien julkaisujen joukkoa. Näin voimme julkaisujen avoimuuden kannalta jakaa tietyn julkaisujen joukon neljään tuota joukon rakennetta kuvaavaan kategoriaan: *OA-julkaisut* (avoim julkaisukanava),

Kuvio 2. Ulkomaisten ja kotimaisten A3-julkaisujen avoimuuden kehitys 2017–2019. Lähde: juuli.fi 30.6.2020.

muu OA (hybridi tai muu osaksi avoin julkaisukanava), *green+* (rinnakkaistalletettujen avoimuutta lisäävä osuus) ja *ei avoin*.

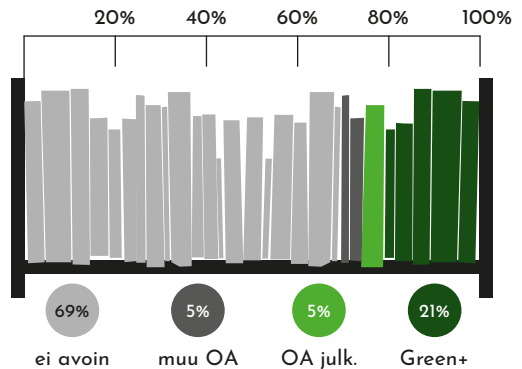
Kun katsomme kotimaisten ja ulkomaisten A3-artikkelien joukkoja, huomamme että julkaisujoukkojen rakenne on täysin erilainen. Kotimaisten A3-artikkelien avoimuus rakentuu siis huomattavan eri tavalla kuin ulkomaisten julkaisujen. Kuviossa 3 alla on kuvattu, kuinka avoimuus rakentuu kotimaaisissa ja ulkomaaisissa A3-julkaisuissa.

Oikealla olevat kuviot osoittavat, että ulkomaisten A3-julkaisujen heikkoa avoimuusastetta selittää erityisesti käytännössä lähes mitätön puhtaasti avoimien julkaisukanavien osuus. Kotimaisten A3-julkaisujen joukossa avoimien julkaisukanavien osuus on noin nelinkertainen ulkomaisiin verrattuna.

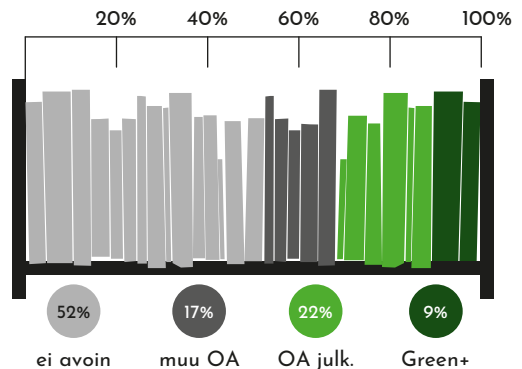
Toisalta huomiota herättää se, että ulkomaiset julkaisut saatetaan avoimiksi yleisimmin rinnakkaistallentamalla. Kotimaisten julkaisujen vastaava *green+* -luku on taas kovin vaatimaton. Todellisuudessa varsinainen rinnakkaistallennusaktiivisuus tai -prosentti on molemmissa suurin piirtein sama eli noin 25 % kaikista A3-julkaisuista on rinnakkaistallennettu. Ero on siinä, että ulkomaisten julkaisujen osalta rinnakkaistallennus on hyvin usein ensisijainen tapa tehdä julkaisu avoimeksi; yli puolet avoimista ulkomaaisista A3-julkaisuista on tehty avoimeksi vain ja ainoastaan rinnakkaistallentamalla. Kotimaisten julkaisujen vastaava luku on noin kaksi ja puoli kertaa pienempi.

Lisäksi ulkomaisten julkaisujen *green+* -arvo on ollut koko ajan nousussa viimeiset kolme vuotta. Luku on noussut vuodesta 2017 yli 4 prosenttiyksikköä ja on nyt siis yli 20 %. Kotimaisten julkaisujen vastaava luku on pysynyt käytännössä samana, noin 8-10 prosentin tietämillä viime vuodet.

Ulkomaisten A3-julkaisujen avoimuuden rakenne 2019

Kotimaisten A3-julkaisujen avoimuuden rakenne 2019

Kuvio 3. Ulkomaisten ja kotimaisten A3-julkaisujen avoimuuden rakenne 2019. Lähde juuli.fi 30.6.2020.

Tuolla rinnakaistallennuksen vaikuttavuutta kuvaavalla green+ -arvolla on merkitystä. Mikäli Suomessa päästäisiin kotimaisten julkaisujen osalta ulkomaita vastaavaan green+ -arvoon, olisi kotimaisten A3-artikkelien avoimuusprosentti yli 60.

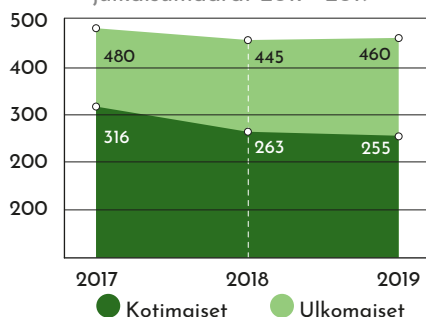
Vaikka kotimaisia kokoomateosten artikkeleita julkaistaan huomattavasti enemmän syntyjään avoimissa julkaisuissa kuin ulkomailla, on huomattava, että tämä kattaa kuitenkin vain noin viidesosan kaikista A3-artikkelista. Piekin panostus kotimaisten artikkelikoelmien avoimuuden kehittämiseen yhdistettynä rinnakaistallennuksen mahdollistamisen parantamiseen esimerkiksi lainsäädännön avulla nostaisi suomalaisten tieteellisten artikkelikoelmien avoimuuden helposti aivan toisiin lukemiin.

Julkaisuluokka C, tieteelliset kirjat (monografiat)

Julkaisumäärät

Myös kotimaisten tieteellisten monografioiden vuotuinen julkaisumäärä on ollut laskussa viime vuodet. Ulkomailla julkaistujen monografioiden määrä on pysynyt kaksi viime vuotta jotakuinkin samalla tasolla, mutta vähennystä vuoteen 2017 verrattuna on kuitenkin jonkin verran. Kotimaassaan suomalaiset tutkijat julkaisivat monografioita vuonna 2019 n. 20 % vähemmän kuin vuonna 2017. Kuviossa 4 on kuvattu julkaisuluokan C julkaisumäärien kehitys 2017–2019.

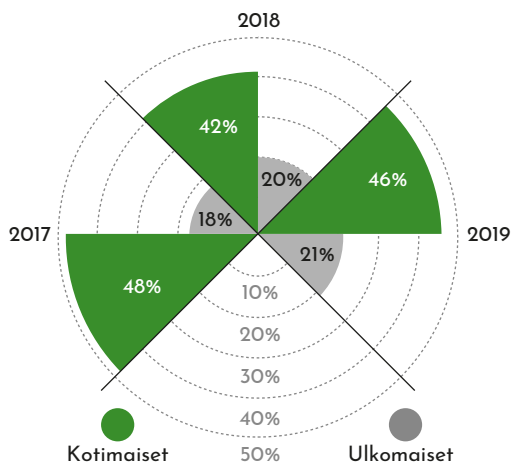
Julkaisuluokka C, tieteelliset kirjat, julkaisumäärät 2017–2019

Kuvio 4. Tieteellisten kirjojen julkaisumäärien kehitys 2017–2019. Lähde: juuli.fi 30.6.2020.

Jos kotimaisten A3-artikkelien avoimuus oli huomattavasti ulkomailla julkaistuja korkeampi, on ero kotimaisen kustannustoiminnan hyväksi vielä merkittävämpi tieteellisten kirjojen kohdalla. Kotimaisten monografioiden avoimuusprosentit ovat kaksi kertaa ulkomaisia korkeammat. Kaiken kaikkiaan lähes puolet Suomessa julkaistuista tieteellisistä kirjoista on avoimesti saatavilla.

Julkaisuluokka C, tieteelliset kirjat, avoimuuden kehitys 2017–2019

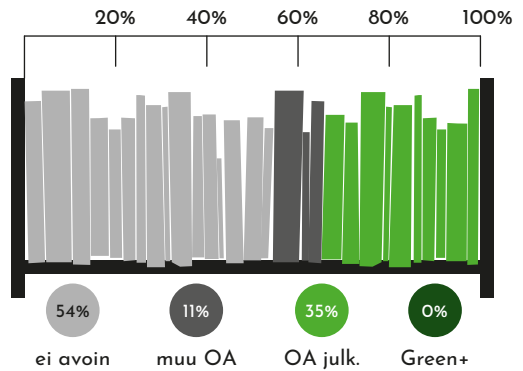
Kuvio 5. Tieteellisten kirjojen avoimuuden kehitys 2017–2019. Lähde: juuli.fi 30.6.2020.

Kuviossa 5 on kuvattu OKM julkaisuluokka C, tieteelliset kirjat (monografiat) avoimuuden kehitys 2017–2019. Kuvio 5 kertoo merkittävästä erosta kotimaisen ja kansainvälisen tieteellisten kirjojen kustannustoiminnan avoimuuden välillä, mutta samalla se myös kertoo, ettei monografioiden avoimuus varsinaisesti juurikaan kasva. Monografioiden avoimuus on säilynyt hämmäntävän staattisena viimeiset kolme vuotta. Tämä käy ilmi erityisesti, kun tutkitaan avoimuuden rakentumista tarkemmin. Alla olevat kuviot osoittavat, kuinka avoimuus rakentuu hyvin samalla tavalla, oli kyseessä ulkomainen tai kotimainen kustannustoiminta. Kotimaisten julkaisujen avoin julkaiseminen on vaan yleisempää, kuin ulkomailla. Rinnakkaistallennuksella ei ole juurikaan roolia tieteellisten kirjojen avoimuuden rakentumisessa.

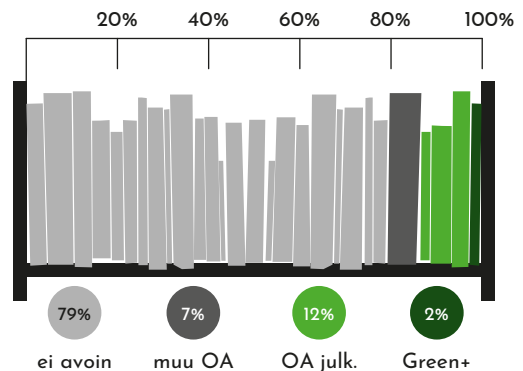
Avoimuuden näkökulmasta suomalaisten yliopistojen tutkijoiden kirjoittamien tieteellisten kirjojen julkaisukulttuurissa ei käytännössä ole tapahtunut minkäänlaista muutosta viimeisen kolmen vuoden aikana, ei avoimuuden lisääntymisessä eikä myöskään siinä, miten avoimuutta toteutetaan. Avoimuuden eri osa-alueiden suhde on säilynyt josta-kuinkin muuttumattomana.

Avoimuuden rakennetta tarkasteltaessa herää helposti kysymys, mitä tarkoittaa tieteellisten kirjojen osalla ”muu avoimuus”? Yksityiskohtaisempi tuon kategorian tarkastelu osoittaa, että vastaus on hyvin monitahoinen ja osin myös ongelmallinen. Erikseen avoimeksi ostetut ”hybridi-julkaisut” ovat vain pieni osa tähän kategoriaan kuuluvista julkaisuista ja erityisesti kotimaisten tieteellisten kirjojen osalta merkittäväksi nouseekin suoraan avoimissa julkaisuarkistoissa julkaistut teokset. Mikäli tuo julkaisuarkistossa avattu versio on ainoa saatavilla oleva tai se on painetun rinnalla ainut avoimesti saatavilla oleva, onko ”muu

Kotimaisten tieteellisten kirjojen avoimuuden rakenne 2019

Ulkomaisten tieteellisten kirjojen avoimuuden rakenne 2019

Kuvio 6. Kotimaisten ja ulkomaisten tieteellisten kirjojen avoimuuden rakenne 2019. Lähde: juuli.fi 30.6.2020.

avoimuus” silloin teoksen oikea avoimuuden määrittäminen? Lisäksi muu avoimuus-kategoriaan on virheellisesti sijoitettu lukuisa joukko täysin avoimissa tieteellisissä lehdessä julkaistuja erillisteoksia.

Kotimaiset kustannetut tieteelliset erillisteokset, julkaisuluokka C1

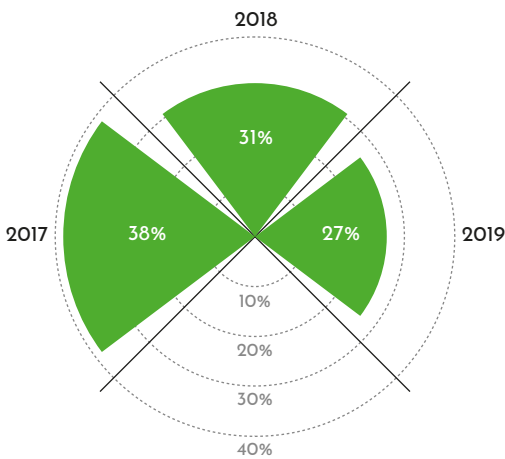
Suomen yliopistoissa toimivien tutkijoiden Suomessa kustannettujen tieteellisten erillisteosten määrä on laskenut viimeisen kymmenen vuoden aikana romahdusmaisesti. Vielä 2015 näiden teosten määrä oli kaksinkertainen viime vuoteen verrattuna. Kuitenkin vuosien 2018 ja 2019 aikana määrä on pysynyt samana, noin 80 erillisteoksessa.

Näiden Suomessa kustannettujen tieteellisten erillisteosten avoin saatavuus on ollut myös laskusuunnassa. Vuonna 2017 julkaistuista teoksista oli vielä lähes 40 % (38,3 %) oli avoimesti saatavilla, mutta viime vuoden julkaisuista enää 26,5 %. Valtaosa vuonna 2019 julkaistuista, nyt avoimesti saatavilla olevista kirjoista on kustantanut suomalainen yliopisto. Tieteellisten seurojen ja muiden kustantajien julkaisuja on julkaistu avoimesti vain muutamia. Kahden viime vuoden aikana pelkästään rinnakaistallentamalla ei ole avattu ainuttakaan C1-julkaisua.

Toimitettu kirja, kokoomateos, konferenssijulkaisu tai lehden erikoisnumero, julkaisuluokka C2

Kotimaisten C2-julkaisuluokan julkaisujen määrä on myös ollut selkeässä laskussa viime vuodet. Vuonna 2019 suomalaisten yliopistojen tutkijat julkaisivat kotimaassaan yli 20 % vähemmän C2-julkaisuja kuin vuonna 2017.

Näiden julkaisujen avoimuus on sen sijaan ollut pienessä kasvussa ja ylitti viime vuonna jo 50 % rajapyykin. Erilaisten avoimien julkaisukanavien merkitys on C2-julkaisujen avoimuuden kokonaisavoimuuden kannalta aivan keskeinen. Muun avoimuuden osuus on pieni ja erityisesti rinnakaistallentamisen merkitys on lähinnä marginaalinen. Avoimien julkaisukanavien merkitys näkyy myös siinä, että avoimien julkaisujen kustantajien kirjo on suhteellisen monipuolinen. Mukana on yliopistoja, tieteellisiä seuroja,

Kuvio 7. Kotimaisten C1-julkaisujen avoimuuden kehitys 2017–2019.

Lähde: juuli.fi 30.6.2020.

yhdistyksiä ja ammattimaisia kustantajia aivan eri tavalla, kuin tieteellisten erillisteosten kustantajajoukossa. Alla olevassa kuviossa on kuvattu C2-julkaisujen avoimuuden kehitys 2017–2019.

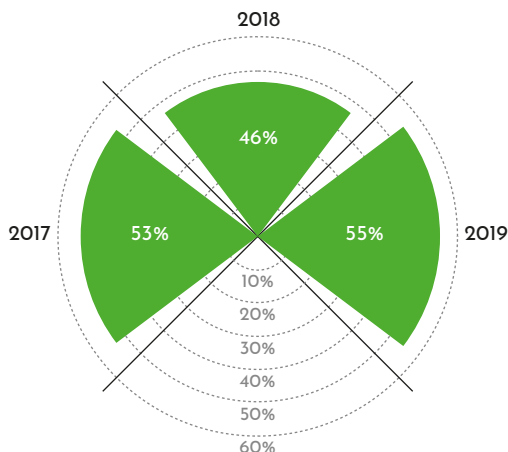
Päätelmiä

Tämän tutkimuksen keskeisin huomio lie-
nee se, että tieteellisten monografioiden ja
artikkelikokoelmien kotimainen julkaisu-
toiminta on, ehkä hieman yllättäen, merkittävästi
avoimempaa kuin ulkomainen kustannustoiminta.
Tieteellisten erillisjulkaisujen osalta tätä selittää se,
että kotimaisista julkaisuista iso osa on yliopistojen
julkaisemia, jolloin julkaisujen avoimuus lie-
nee yksi peruslähtökohdista. Mutta myös monet
tieteellisten seurojen ja yhdistysten julkaisuista
on julkaistu avoimesti.

Sen sijaan ulkomailla julkaistut tieteelliset mo-
nografiat ja kokoomateokset ovat usein suurten
kansainvälisten kustantajajättien ja isojen kon-
ferenssikustantajien teoksia, joiden avoin jul-
kaiseminen ei joko ole lainkaan mahdollista tai
artikkelin/teoksen avoimeksi ostaminen on niin
kallista, ettei siihen kannata ryhtyä.

Toinen merkittävä huomio on se, että tieteellisten kirjojen ja koomateosten avoimuuden kehitys on huomattavasti artikkelijulkaisuja hitaampaa ja osin kehitys on jopa avoimuuden kannalta negatiivista. Tämä osoittaa sen, että näiden julkaisutyypin avoimuuden kehittäminen vaatii erityistoimia ja tiukkaa yhteistyötä julkaisijoiden ja kustantajien kanssa. Rinnakkaistallentamisen tukeminen lainsäädännöllisin keinoin olisi yksi merkittävä ja tuloksellinen tapa tukea avoimuuskehitystä, mutta myös avoimen kustannustoiminnan tukitoimia tarvitaan. Erilaisten uusien julkaisumuotojen ja avoimien julkaisuinfrastruktuurien hyödyntäminen, tukeminen ja niiden kehitykseen osallistuminen ovat avainasioita, kun luomme uutta avointa tieteellisten kirjojen julkaisukulttuuria.

Lopuksi esille nousee edelleen tiedonkeruun yhteydessä tapahtuvan julkaisun avoimuusmäärityksen luotettavuus. Erityisesti tieteellisten kirjojen avoimuuden luokittelu kaipaa tarkempaa määrittelyä ja yliopistojen tiukempaa sitoutumista yhteisesti sovittuihin linjauksiin. ♦

Kuvio 8. Kotimaisten C2-julkaisujen avoimuuden kehitys 2017–2019.

Lähde: juuli.fi 30.6.2020.

Kirjoittaja
PEKKA OLSBO
Oulun yliopiston kirjasto
pekka.olsbo@oulu.fi

Lähteet

Avoimen tieteen ja tutkimuksen julistus 2020–2025. Vastuullisen tieteen julkaisusarja 1:2020.
<https://doi.org/10.23847/isbn.9789525995237>

ILVA, J. (2017). Suomalaisten yliopistojen avoimet julkaisut vuonna 2016 OKM:n julkaisutiedonkeruun tietojen valossa. Informaatiotutkimus 3–4 (36). <https://doi.org/10.23978/inf.68913>

ILVA, J. (2017b). Towards reliable data – counting the Finnish Open Access publications. *Procedia Computer Science* 106 (2017), 299–304. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2017.03.029>

ILVA, J. (2018). Tieteellisten julkaisujen avoimuuden seuranta Suomessa. *Esitys Suomen Akatemiassa* 20.9.2018. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2018092036234>

ILVA, J. (2020). Suomalaisten korkeakoulujen vuosien 2016–2019 julkaisujen avoimuutta koskevia tilastotietoja. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2020051435655>

Juuli Julkaisutietoportaali. <https://juuli.fi/>

OLSBO, P. (2017). Measurement of Open Access as an Infrastructural Challenge: The Case of Finland. Teoksessa Chan, L. & Loizides, F. (toim.): *Expanding Perspectives on Open Science: Communities, Cultures and Diversity in Concepts and Practices*. <https://doi.org/10.3233/978-1-61499-769-6-217>

Plan S, Principles and Implementation. <https://www.coalition-s.org/addendum-to-the-coalition-s-guidance-on-the-implementation-of-plan-s/principles-and-implementation/>

